

Om Fri- och rättigheter

Gösta Bohman i Riksdagen den 4 juni 1976

År 1938 väckte Gösta Bagge och Fritiof Domö en motion i riksdagen "om införande i grundlag av vissa av det nuvarande samhällets fundamentala principer". Motionen kom att bilda utgångspunkt för de strävanden att utforma ett skydd för de medborgerliga fri- och rättigheterna för vilka dagens beslut kommer att utgöra en viktig etapp.

Att motionen väcktes just 1938 var ingen tillfällighet. Det gällde - skrev motionärerna - att skydda samhället mot de överrumplningar från tillfälliga maktavare, som i stat efter stat på den europeiska kontinenten vält rättsstatens och demokratins principer över ända. Nazismens och stalinismens slagskugga vilade tung över Sverige. Högermotionen fick stöd av en enig riksdag.

Men det behov, som då framstod som självklart, har senare av vissa partier betraktats som mindre angeläget. 1938 års motion resulterade i en utredning. Dess betänkande lades fram 1941, när Hitler fortfarande stod på höjden av sin makt. I början på femtiotalet, när stalinismen stod stark och mäktig, aktualiserades frågan åter, nu i författningsutredningen, vars förslag av olika skäl inte förverkligades. I den grundlagberedning som beredde vägen för 1970 och 1974 års författningsreformer fick frågan vila på grund av motståndet från socialdemokratiskt håll.

Först när vi moderater och Folkpartiet vid den nya grundlagens riksdagsbehandling bestämt krävde ett bättre rättighetsskydd slog regeringen till reträtt. Socialdemokraterna hade försökt stå emot. De hade argumenterat emot. Men inför riksdagens och den allmänna opinionens tryck tvingades regeringen nu att hänskjuta frågan till en ny utredning.

Till den mehrska utredning, vars socialdemokratiska majoritets åsikter ligger till grund för den proposition riksdagen nu tar ställning till.

Under alla dessa många års debatter - från 1938 till 1976 - har frontlinjerna varit desamma. Moderater och liberaler har drivit på. Socialdemokrater och kommunister har stretat emot. Vi har hävdat att demokratin bäst tryggas om de enskilda medborgarnas frihet kringgärdas med starkast möjliga skyddsgarantier. Våra motståndare har hävdat, att demokrati bäst tryggas genom att staten ges handlingsutrymme, även om detta skulle kräva att skyddet för de enskildes rättigheter måste försvagas.

Det är inte av någon slump att frontlinjerna gått där de gått. De har bestämts av skiljaktiga uppfattningar om hur ett samhälle skall vara organiserat. Om vad begreppet demokrati egentligen innebär. Om statsmakternas förhållande till medborgarna och om medborgarnas anspråk på frihet och oberoende gentemot staten.

Historien om vår demokratis framväxt handlar om enskilda människor krav på handlingsfrihet gentemot överheten. Det har varit en kamp mellan dem som sökt frihet och de maktägande grupper i skilda tiders samhällen som velat förneka och förvägra dem denna. Gradvis har en politisk ideologi växt fram om hur det samhälle skall byggas som sätter människans frihet i centrum. Ur den processen har utgått övertygelsen om att människans frihet är det viktigaste i ett samhällsbygge. Och från den övertygelsen har läran om demokratin fått sin utformning. Läran om hur friheten måste skyddas och garanteras av en statsmakt, som i sin tur är styrd och kontrollerad av folket självt.

I dag ter sig detta självklart. Men för den tid då samhället fortfarande var den oinskränkta överhetens tummelplats uppfattades denna lära som omstörtande. Men den var revolutionär i detta begrepps bästa bemärkelse. Få revolutioner har betytt så mycket för vår civilisations utveckling som den amerikanska frigörelseprocessen. Genom självständighetsdeklarationen i juli 1776 lades för första gången i modern tid grunden för en stat och en nation inom vilken individens oförytterliga fri- och rättigheter betraktades som det mest betydelsefulla. Det som skedde i Nordamerika för snart jämt två århundraden sedan, beredde vägen för den demokratiska utveckling som fick sitt genombrott i vårt land vid ingången till 1900-talet.

För oss är demokratin den statsform som bättre än någon annan förmår garantera och skydda de enskilda medborgarnas frihet. Friheten är demokratins grundval, dess styrka och inspirationskälla.

Men den frihetliga demokratisynen är inte obestridd. Mot denna har alltid stått - och står idag lika klart som förr en kollektivistisk demokratisyn. Även om också denna utgår från de enskilda individernas bästa är det inte den enskilda individens frihet, utan kollektivets handlingskraft, som står i centrum för samhällsarbetet.

Och här går frontlinjerna mellan å ena sidan dem för vilka frihetens försvar i princip måste få andra samhällsmål att vika. Och å andra sidan dem för vilka friheten måste vika, då kollektivets handlingskraft så kräver. Här ligger skillnaden mellan den liberala och den kollektivistiska samhällssynen. I svensk politik är den idag förkroppsligad i det som skiljer moderater och folkpartister från socialdemokrater och kommunister.

Den socialism ur vilkens dagens socialdemokrater leder sitt ursprung, och till vilken man under de allra senaste åren allt flitigare bekant sig, bygger på en kollektivismens ideologi. Statsgemenskapen, samhället som helhet, är för socialismen det centrala. Myten att allt kan ordnas bäst genom staten, genom stora organisationer eller i andra kollektiva former är inbyggd i den socialdemokratiska grundsynen. Och därför är deras politik inriktad på att ständigt förskjuta beslutsfattandet över till det kollektivets förmån. Denna strävan är socialismens innersta drivkraft och syfte.

Vi menar att det är svårt att på sikt förena sådana strävanden med en klar frihetlig demokratisyn. Vi är övertygade härom. Enligt vår mening förutsätter demokrati att människornas valfrihet skall präglade samhällsarbetet. Att deras livsmönster och deras miljö i vidsträckt mening skall utformas av dem själva och bero på deras egna avgöranden och deras eget ansvarstagande. Att värna och garantera medborgarnas rätt till frihet, till privatliv och till självständighet, och att vidga möjligheterna för individuellt inflytande och personlig frihet för medborgarna. Detta måste inneslutas i begreppet samhällssolidaritet.

För oss har kollektivismen berättigande bara så länge dess syfte är att ge den enskilde en frihet och en trygghet som denne ensam inte skulle kunna tillförsäkra sig. Om kollektivism betraktas som mål i sig blir den alltför lätt frihetens fiende.

Den demokratiska staten bjuder ett bättre skydd för individens frihet än något annat statssystem. Men därmed är inte sagt att en stat som är demokratiskt legitimerad genom öppna och fria riksdagsval automatiskt garanterar att den enskilda friheten aldrig någonsin träds förnär. I själva verket måste varje maktutövning kontrolleras och balanseras. Även den demokratiska. Och den demokratiska makten måste övervakas inte bara genom det demokratiska systemet i sig utan också genom däri inbyggda särskilda spärregler. Dessas syfte skall vara att förhindra eller försvåra för staten att med hjälp av en mer eller mindre tillfällig folkmajoritet begränsa de medborgerliga friheter som ger demokratin dess innehåll.

Detta innebär självfallet en inskränkning i statens handlingsfrihet. Något som socialdemokraterna med indignation avvisat. Men att så sker är nödvändigt. Själva demokratibegreppet - som vi tolkar det - förutsätter att det finns fasta gränser över vilka en demokratisk majoritet inte har rätt att sträcka sig, då det gäller att ingripa i medborgarnas integritet eller inskränka deras frihet.

Men detta - säger socialdemokraterna - måste ju komma att innebära att vi gör det svårare för staten att genom majoritetsbeslut och i folksuveränitetens namn förverkliga den politik som majoriteten anser bäst gagna just de enskilda medborgarnas intressen. De gränser vi vill uppställa mellan privat och offentligt skulle därmed kunna försvåra en angelägen reformverksamhet inriktad just på den enskildes bästa.

En sådan argumentation kan självfallet inte utan vidare avvisas. Den åskådliggör ett dilemma som är inbyggt i själva demokratibegreppet. Eller rättare sagt den avspeglar den ena sidan av begreppets innehåll - att majoritetsviljan skall avgöra konflikter mellan olika viljor och intressen. Men mot detta står den andra demokratiaspekten - all demokrati förutsätter frihet. Och att långtgående begränsningar av grundläggande friheter urholkar demokratin. Det är på sådana tankegångar man baserat de internationella konventionerna om grundläggande rättigheter som varje medborgare skall tillförsäkras av samhället. Rent principiellt måste det därutöver stå alldeles klart, att det alltid finns gränsstolpar utöver vilka dylika begränsningar inte kan vidtagas utan att demokratibegreppet förlorar sitt reella innehåll.

Till de rättigheter jag här åsyftar hör enligt vår mening utöver andra allmänt erkända fundamentala rättigheter föräldrarnas rätt till vårdnad om sina minderåriga barn och rätten att handha deras fostran i tro- och livsåskådningsfrågor, rätten till egendom, rätten till oberoende gentemot en överhet, som kan komma att vilja reglera och styra, kontrollera eller bestämma över vederbörandes privatliv. Dessa rättigheter bör komma till klart uttryck och omgärdas med fasta garantier i rikets grundlag. Och garantierna måste utformas så att åtgärder som syftar till att begränsa de skyddade fri- och rättigheterna underkastas en noggrannare och mer ingående prövning än vad fallet är ifråga om samhällsbeslut i allmänhet. Skydd mot förhastade beslut måste byggas upp. Mer eller mindre tillfälliga majoritetsbeslut måste kunna tillbakavisas. Minoriteterna måste tillförsäkras möjligheter att utöva kontroll över majoriteten. Och detta gäller även om de ifrågasatta åtgärderna må från allmänna synpunkter bedömas som aldrig så väl motiverade. Eller syfta till aldrig så väl underbyggda samhällsförbättringar.

Det är inte minst om detta striden stått i de olika grundlagsutredningar som bedrivit sitt arbete sedan slutet på 1930talet. Och det är detta dagens riksdagsbeslut också gäller. Skall statens frihet prioriteras före individens frihet? Eller skall utgångspunkten vara den enskildes frihet?

Att värna individens frihet, att garantera att de grundläggande medborgerliga rättigheterna upprätthålls, detta är enligt vår mening den främsta frontlinjen i försvaret för demokratin. Och skyddet måste gälla även mot en demokratiskt legitimerad statsmakt som anser sig i statsnyttans intresse eller av andra anledningar ha behov att inskränka denna. Detta måste vara en grundlinje i en frihetlig demokratisyn.

Ingen har påstått och ingen vill påstå, att friheten för våra enskilda medborgare i vårt land idag skulle vara hotad. Men detta innebär inte, att vi har rätt att utgå ifrån att de grundlagsbestämmelser till skydd för friheten som vi idag diskuterar bara skulle ha intresse i vissa utomordentligt sällsynta krissituationer.

Samhällsutvecklingen - som vi ser den under de närmaste årtiondena - kan även under normala förhållanden komma att innebära nya hot mot de enskilda medborgarnas frihet. De koncentrationstendenser som gjort sig gällande på många samhällsområden kan få frihetsbegränsande konsekvenser. Den centrala statsmaktens växande styrka, de allt större svårigheterna att överblicka och övervaka den växande offentliga förvaltningsapparaten kan få samma konsekvenser. I olika hänseenden kan åtgärder, genomförda och sanktionerade av en riksdagsmajoritet, komma att gripa allt längre in i de enskilda medborgarnas liv. Datorutvecklingen ger enorma möjligheter för ett genomkontrollerat och genomreglerat samhälle.

Att den enskildes frihet skulle över en natt genom regeringsdekret eller riksdagsbeslut avskaffas, drömmer ingen om. Men i själva utvecklingen är risker inbyggda för den enskildes friheter. Dessa friheter skulle successivt kunna naggas i kanten genom en samhällsutveckling som steg för steg, dag för dag ger överheten och övermakten ökande befogenheter på de enskilda medborgarnas bekostnad.

Och om man till dessa tendenser i samhällsutvecklingen lägger den renässans för det kollektivistiska tänkandet som under senare år ägt rum inom det socialdemokratiska partiet, då framstår betonandet av friheten som ännu viktigare. Kanske som en av våra allra viktigaste politiska uppgifter. I ett, allt mer centralstyrt och byråkratiskt samhälle, i ett samhälle där allt mer makt och befogenheter förvaltas av myndigheter och starka organisationer, kan ett fast grundlagsskydd vara en viktig stödjepunkt för försvaret inom folkstyrets ram. Och vidgar vi perspektivet utöver vårt lands gränser, möter vi en värld där frihet och demokrati visserligen hyllas av allt fler men respekteras av allt färre. I den världen har antalet diktaturer ständigt blivit allt flera och demokratiernas antal allt mindre. Vi har idag flera diktaturer i Europa än vi hade på 1930-talet, då nazismen och fascismen gick fram över vår gamla kontinent. Det kostade Europa ett världskrig att krossa det hot mot demokratin som då förelåg. Men samma världskrig har kostat samma kontinent underkastelse under ett nytt lika skrämmande hot mot friheten och självständigheten.

Naturligtvis kan inte vår grundlag skydda friheter i andra delar av världen. Vi överskattar ofta vår moraliska kraft att påverka omvärlden. Men det vore ändå fel att helt bortse från de internationella perspektiven. I den värld vi lever i framstår friheten som alltmer hotad. Det måste vara vår plikt att i denna värld skydda friheten så långt det är möjligt. Ger vi oss själva en framtid i frihet, ger vi samtidigt andra länder och folk bevis för att frihet kan säkras och upprätthållas i en ofri värld.

Jag har, herr talman, velat ge detta inlägg en starkt principiell inriktning. Jag har gjort det därför att debatten om skyddet för våra grundläggande fri- och rättigheter alltför ofta blivit en debatt, i vilken olika juridiska spetsfundigheter, skilda tekniska konstruktioner och invändningar ställts mot varandra. Att så skett är ingalunda oväsentligt. Rättsstaten förutsätter sorgfälligt utarbetade och väl genomtänkta lagar. I det hänseendet har det syndats alltmer under de senaste åren. Men lagtekniska problem får inte leda till att vi döljer helhetsbilden av vad det egentligen gäller. Den juridiska debatten måste föras mot bakgrunden av de avgörande motsättningar som föreligger mellan olika principer om hur ett demokratiskt samhälle skall vara uppbyggt - motsättningen mellan å ena sidan en individuellt inriktad och å andra sidan en kollektivistiskt anlagd grundsyn.

Och jag vill till sist än en gång upprepa att det måste vara den enskilda medborgarens frihet som skall stå i centrum för samhällsarbetet. På det område vi nu diskuterar, liksom i andra hänseenden. Ingen uppgift är viktigare för oss än att säkra en frihet från yttre tvång för vårt land

och en frihet från inre förmynderi för dess medborgare. Detta gällde debatten 1938. Detta gäller också dagens debatt. Och det kommer att gälla även framdeles.